

Głaz św. Jadwigi

Maria Górska-Zabielska

*Instytut Geoekologii i Geoinformacji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań
e-mail: gorska@man.poznan.pl*

Abstract: The biggest erratic block in Wielkopolska (St. Hedwig Rock) is located in situ in south-east part of the region. This indicator erratic, Småland granite, was transported onto Polish Lowland around 18,8 ka BP. Because of its size the rock is protected by law. Although its scientific, didactic and geotouristic values have been described by the Polish Geological Institute as the highest, the inhabitants of adjacent cities have little awareness of natural heritage in the region.

Key words: the biggest erratic block, Wielkopolska region, geotourism

Wstęp

Śladem po ostatniej epoce glacialnej są rozrzucone na obszarze objętym plejstoceniowym zlodowaceniem kontynentalnym głazy narzutowe. Jest to część materiału skalnego przywleczonego przez lądolód skandynawski. Przyjmuje się, że narzutniaki to frakcja powyżej 0,256 m. Z reguły jednak, mówiąc o głazach narzutowych, rozumie się okrusz skalny o długości krótszej osi nie mniejszej niż 0,5 m.

Wśród narzutniaków skandynawskich występują wszystkie typy petrograficzne: magmowe, metamorficzne i osadowe. Stąd wiadomo, że lądolód przemieszczał się i egzarował wychodnie skał proterozoicznych południowej części tarczy fennoskandynawskiej oraz wychodnie skał neoproterozoiku, dolnego paleozoiku i górnego mezozoiku platformy wschodnioeuropejskiej. Wśród głazów narzutowych dominują zdecydowanie skały magmowe i metamorficzne. Wyraźna przewaga ilościowa tych skał nad osadowymi wynika z ich większej odporności na zniszczenie oraz jest pochodną rozmiaru i budowy geologicznej obszaru macierzystego, z którego pochodzą.

Niektórym z eratyków można przyporządkować jedną konkretną wychodnię w Skandynawii, z której zostały pobrane i włączone w masę lądolodu. Głazy takie nazywają się absolutnymi eratykami przewodnimi i stanowią zaledwie 10% wszystkich skandynawskich głazów narzutowych. Są łatwo rozpoznawalne dzięki charakterystycznemu składowi mineralnemu oraz strukturze i teksturze. Ich nazwa obejmuje pod-

stawową nazwę skały oraz miejsce wychodni czy kamieniołomu, np. porfir Bredvad, granit Karlshamn, piaskowiec Kalmar itp. Najpowszechniejsze eratyki przewodnie osadów lodowcowych północnej Polski zostały ostatnio szczegółowo opisane i opatrzone fotografiami w kilku pracach.

Kolejne 30–40% wszystkich przywleczonych przez lądolód skandynawski głazów narzutowych to eratyki wskaźnikowe. Skały rozpoznaje się łatwo. Odróżnia je od przewodnich odpowiedników wyraźnie większa powierzchnia wychodni względnie większa liczba takich wychodni. W nazwie eratyka, z przyczyn metodycznych, nie pojawia się nazwa miejscowości (bo miejsc, gdzie taka skała ma swoją wychodnię, jest więcej niż jedno). W zamian w nazwie pojawia się człon chronostratygraficzny, np. piaskowiec jotnicki, wapień dolnopaleozoiczny, dolomit dewoński itp.

Pozostała część głazów narzutowych to najczęściej bliżej nieokreślone skały magmowe i metamorficzne, które pochodzą z wychodni zlokalizowanych w obrębie tarczy bałtyckiej. Nic więcej o takich skałach powiedzieć nie można. Skandynawskie wychodnie skał narzutowych zostały ostatnio bliżej omówione w innej pracy autorki.

Prowadzone od dziesiątków lat z różną intensywnością badania naukowe nad skandynawskimi głazami narzutowymi pozwalają określić kierunek transgresji lądolodu i/lub jego strumieni lodowych do miejsca depozycji osadów. Z uwagi na zmieniający się kierunek transgresji oraz położenie obszaru alimentacyjnego lądolodu plejstoceniowego, można na

podstawie analizy skał narzutowych z dużym prawdopodobieństwem określić także wiek zawierających je osadów glacialnych.

Obecna na terenie Polski gązły narzutowe występują w pozycji *in situ*, a więc w miejscu, gdzie zostały zdeponowane przez lądolód, względnie *ex situ*, czyli poza miejscem oryginalnej depozycji. Niestety tych pierwszych jest coraz mniej. Giną bezpowrotnie nawet te, które objęte są prawną ochroną w postaci pomnika przyrody (ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r.). W miejscu swej pierwotnej depozycji pozostają tylko wyjątkowo duże gązły (np. Zakłeta Karczma koło Margonina lub Zaczarowana Karoca we wsi Atanazyń koło Szamocina) lub takie, które

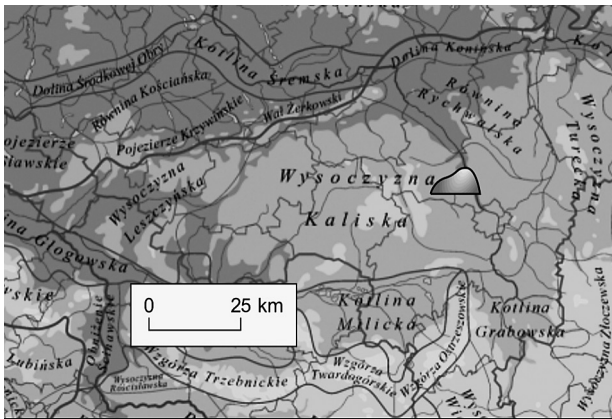
były chronione przez okoliczną ludność (np. Głąz św. Wojciecha w Budziejewku w powiecie wągrowieckim). Z gązłami *in situ* wiązane są legendy i tajemnicze opowieści, o czym m.in. piszą Kopczyński i Skoczylas (2006).

Opisując głąz, podaje się jego wymiary: długość, szerokość, wysokość, obwód, objętość i ciężar. Objętość skały oblicza się według wzoru: $V = 0,523 \times a \times b \times c$ [m³] (Schulz 1999), a jej ciężar – uwzględniając zależność: 1 m³ = 2,7–2,8 tony.

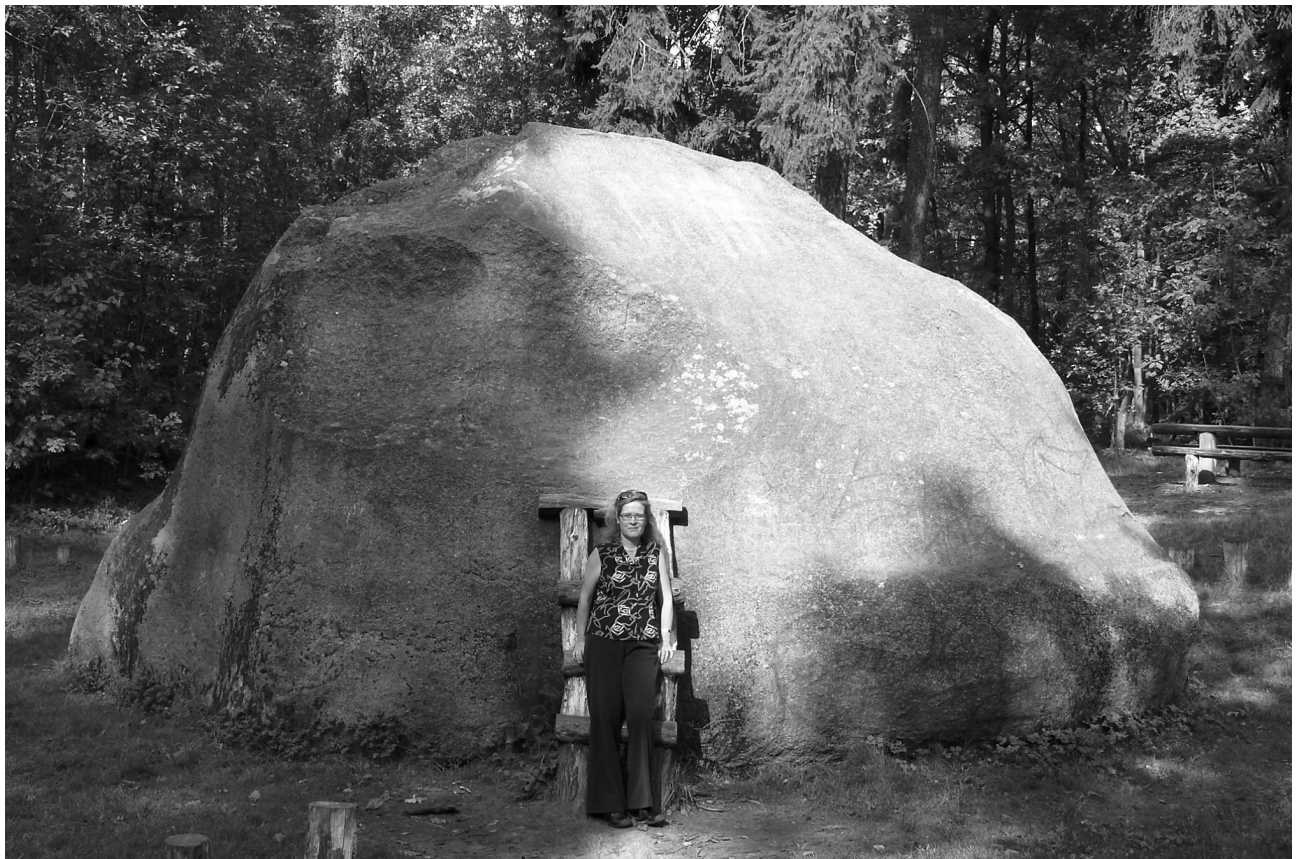
Głąz św. Jadwigi

Głąz znajduje się we wschodniej części Wysoczyzny Kaliskiej (ryc. 1), w lesie, w odległości w prostej linii 2 km od szosy Gołuchów–Kalisz w powiecie pleszewskim, na granicy oddziałów 6 i 30 w obrębie leśnictwa Jedlce, nadleśnictwo Taczanów.

Głąz jest łatwo dostępny i dobrze wyeksponowany. Aby do niego dotrzeć, należy z drogi Gołuchów–Kalisz skręcić w prawo przy jednym z dwóch, odchodzących w niewielkiej od siebie odległości, drogowskazów. Skręcając za pierwszym razem, trzeba zostawić samochód na parkingu strzeżonym i dalszą drogę pokonać pieszo. Drugim wariantem dotarcia do głąza jest 4-kilometrowa wędrówka, tym razem oznakowanym szlakiem pieszym, żółtym lub niebieskim, od miejsca postoju samochodów.

Ryc. 1. Lokalizacja Głąza św. Jadwigi na tle mapy fizjograficznej Kondrackiego (2002)

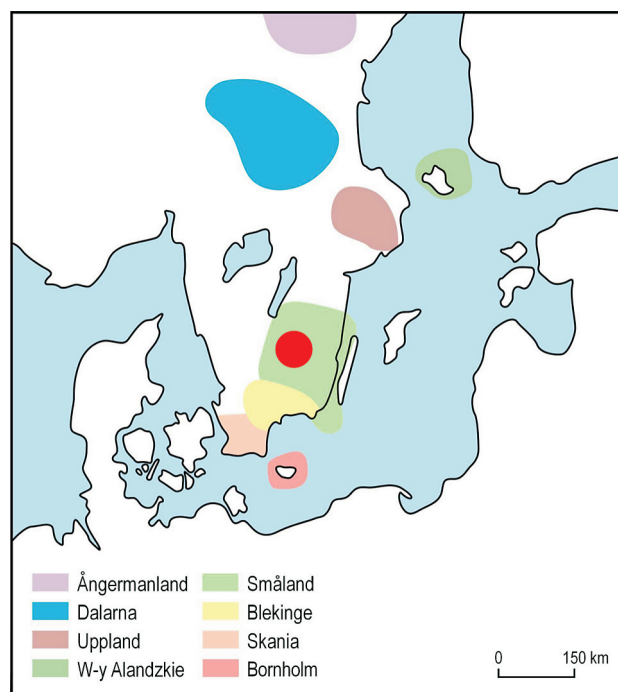

Fot. 1. Głąz św. Jadwigi – widok ogólny z autorką w roli skali (fot. R. Zabielski)

Fot. 2. Głaz św. Jadwigi – widoczne uszkodzenia (fot. M. Górską-Zabielska)

Głaz św. Jadwigi jest największym głazem narzutowym Wielkopolski i szóstym w Polsce. Pomimo śladów zniszczeń i prób rozłupania (fot. 1, 2) można uznać stan zachowania obiektu za zadowalający. W najbliższym sąsiedztwie głazu jest dogodnie miejsce

Ryc. 2. Schematyczna lokalizacja obszaru źródłowego granitu Småland

na piknik. Niestety brakuje w nim jakiegokolwiek tablicy informacyjnej o głazie oraz jego wędrówce ze Skandynawii.

Wymiary głazu są następujące: długość – 800 cm, szerokość – 500 cm, wysokość – 400 cm, obwód – 2200 cm, objętość – 73 m³ oraz przybliżony ciężar – 200 ton.

Jego walor naukowy, poznawczy i edukacyjny został dość wcześnie dostrzeżony poprzez wpisanie w dniu 28 marca 1957 r. do polskiego rejestru pomników przyrody nieożywionej.

Skała jest eratykiem przewodnim. Jest to granit Småland, pochodzący z wychodni w południowo-wschodniej Szwecji (ryc. 2). Wiek tych skał szacuje się na 1,75–1,5 mld lat (por. Gaal, Gorbatshev 1987) względnie 1,85–1,66 mld lat (Lahtinen i in. 2008). W budowie geologicznej skały widać gołym okiem typowe kryształy niebieskiego kwarcu (fot. 3).

Depozycja Głazu św. Jadwigi na południe od strefy glaciomarginalnej maksymalnego zasięgu zlodowacenia północnopolskiego oraz obecność w osadach powierzchniowych przemawiają za jego transportem podczas ostatniego na tym terenie wyraźnego rozwoju czasy glacialnej. Miał on miejsce w czasie zlodowacenia środkowopolskiego.

Największy głaz Wielkopolski był przedmiotem uwagi Szulczewskiego (1924), Krawca (1933), a ostatnio Górskiej-Zabielskiej (2010) i Gabriel (2011). Głaz św. Jadwigi znajduje się także w Cen-

Fot. 3. Szczegóły struktury i tekstury granitu Småland (fot. M. Górska-Zabielska). Głaz św. Jadwigi – widoczne uszkodzenia (fot. M. Górska-Zabielska)

tralnym Rejestrze Geostanowisk Polski (<http://geoportal.pgi.gov.pl/portal/page/portal/geostanowiska>), jaki funkcjonuje przy Państwowym Instytucie Geologicznym – Państwowym Instytucie Badawczym.

W 10-stopniowej skali ww. rejestru atrakcyjność naukowa, dydaktyczna i (geo)turystyczna Głazu św. Jadwigi została oceniona najwyżej. Niewątpliwie nie mała tu zasługa położenia obiektu w pobliżu renesansowego zamku Działyńskich w Gołuchowie. Warto więc, planując wycieczkę do południowo-wschodniej Wielkopolski, zobaczyć oba obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Pomimo tak wysokiej oceny w Centralnym Rejestrze Geostanowisk Polski, umiarkowane zainteresowanie głazem pokazują wyniki studium badającego preferencje mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego w kontekście wyjazdów weekendowych (Gabriel 2011). Spośród statystycznie reprezentatywnej grupy respondentów (60 osób), Głaz św. Jadwigi widziało przynajmniej raz w życiu jedynie 62%. Może to oznaczać, że ten wybitny geowalor jest słabo znany przez okoliczną ludność albo że w świadomości mieszkańców głaz narzutowy nie funkcjonuje jako geowalor. Przyczyny takiej sytuacji należy szukać w nadal słabo rozwiniętej geoturystyce. Geoturystyka to nowa gałąź turystyki, jaka pojawiła się przed kilkoma laty na pograniczu turystyki krajoznawczej i kwalifikowanej. Jest działem turystyki poznawczej nastawionej

na przeżycia oparte na poznawaniu obiektów i procesów geologicznych oraz doznawaniu w kontakcie z nimi wrażeń estetycznych.

Przy okazji warto wskazać, że o wiele wyższe notowania osiągnęły obiekty świeckiego i sakralnego dziedzictwa kulturowego znajdujące się w samym Ostrowie Wielkopolskim oraz jego okolicy, np. Pałac Myśliwski w Antoninie, konkatedra św. Stanisława Biskupa i kościół Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Ostrowie Wielkopolskim oraz Muzeum Zamku w Gołuchowie. Badani przez Gabriel (2011) mieszkańcy Ostrowa Wielkopolskiego spędzają weekendy także w Ośrodku Sportowo-Rekreacyjnym „Piaski-Szczygliczka” w swoim mieście.

Podziękowanie

Bardzo dziękuję mgr Agnieszce Gabriel za udostępnienie wyników swoich badań uzyskanych w ramach pracy magisterskiej pt.: „Dokąd na weekend? Studium preferencji wyjazdowych mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego”.

Literatura

- Gaal G., Gorbatshev R., 1987. An outline of the Precambrian evolution of the Baltic Shield. *Precambrian Research*, 35: 15–52.
- Gabriel A., 2011. Dokąd na weekend? Studium preferencji wyjazdowych mieszkańców Ostrowa Wielkopolskiego. Praca magisterska. Archiwum Zakładu Geomorfologii Instytutu Geoekologii i Geoinformacji Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, s. 71.
- Górska-Zabielska M., 2010. Głazy narzutowe w Wielkopolsce. *Prace i Studia z Geografii i Geologii*, 18.
- Kopczyński K., Skoczylas J., 2006. Kamień w religii, kulturze i sztuce. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Krawiec F., 1933. Ochrona głazów narzutowych w Wielkopolsce. Wydawnictwo Okręgowego Komitetu Ochrony Przyrody na Wielkopolskę i Pomorze, 4: 24–32.
- Lahtinen R., Garde A.A., Melezhik V.A., 2008. Paleoproterozoic evolution of Fennoscandia and Greenland. *Episodes*, 31, 1: 20–28.
- Schulz W., 1999. Sedimentäre Findlinge im norddeutschen Vereisungsgebiet. *Archiv für Geschichte der Geologie*, 2(8): 523–560.
- Szulczewski J.W., 1924. W sprawie ochrony głazów lodowcowych Wielkopolski. *Ochrona Przyrody. Organ Państwowej Komisji Ochrony Przyrody*, 4: 35–40.